

Neznámý český *Almanach* Erharda Etzlauba na rok 1527 objevený v poznaňské univerzitní knihovně

JAKUB ŁUKASZEWSKI

V průběhu katalogizace tisků 16. století ve sbírkách poznaňské univerzitní knihovny jsem narazil na vydání díla Eusebia z Kaisarei *Acutores historiae ecclesiasticae* (Basel, Johannes Froben VIII 1523. 2°; sign. univerzitní knihovny SD 3707III).¹ Po důkladnějším prozkoumání jsem zjistil, že zadní přídeští² vazby tohoto tisku tvoří fragment neznámého českojazyčného nástěnného kalendáře na rok 1527.³

Ukázalo se, že autorem sejmutého fragmentu kalendáře byl proslulý norimberský kartograf, astronom, lékař a konstruktér astronomických přístrojů Erhard Etzlaub (1462–1532).⁴ Etzlaub byl rovněž autorem jedenácti nám dosud známých vydání nástěnných kalendářů (almanachů). Informace o dochovaných exemplářích uspořádal Fritz Schnellbögl: chronologicky jsou to kalendáře na roky 1515⁵ (německý); 1517 (český); 1518 (latinsko-německý); 1520, 1521, 1525, 1528, 1529, 1530, 1532 (německé); 1531 (latinský).⁶

¹ VD16 E 4273.

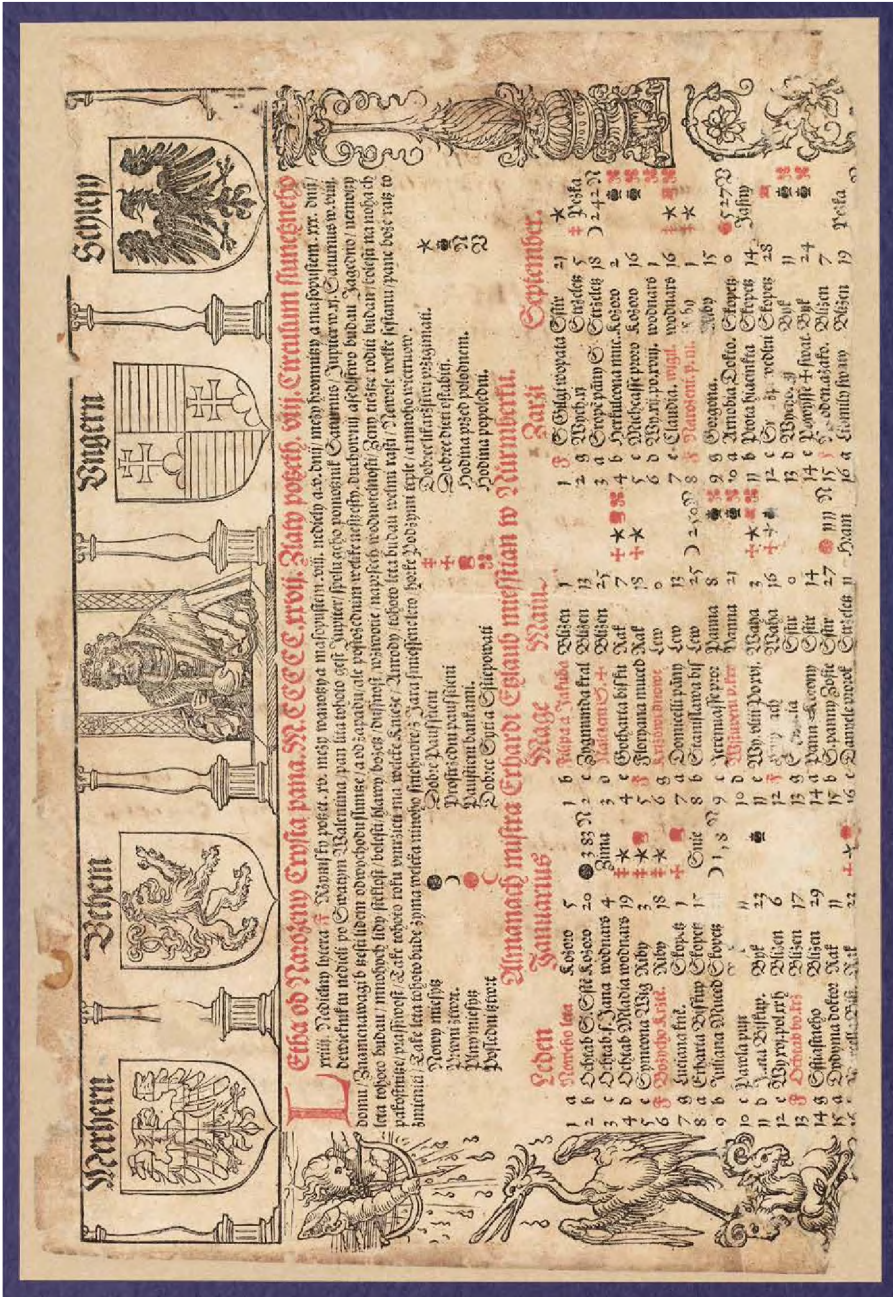
² Kalendář, nalepený potištěnou stranou na desky, vyjmula mgr Renata Kosiniec z Pracowni Restauracji Książki Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, za což jí na tomto místě velmi děkuji.

³ Zásadní informace a reference na literaturu o českých nástěnných kalendářích sesbíral Petr Voit v díle *Encyklopedie knihy. Starší knižtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2008, s. 595, heslo Minuce.

⁴ Otto MAULL, *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 4, 1959, s. 669, heslo Etzlaub Erhard; Herbert KRÜGER, *Des Nürnberger Meisters Erhard Etzlaubs älteste Straßenkarte von Deutschland*, *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*, Bd. 18, 1958, s. 1–407; Fritz SCHNELBÖGL, *Life and Work of the Nuremberg Cartographer Erhard Etzlaub (†1532)*, *Imago Mundi* 20, 1966, s. 11–26. (totéž v německém jazyce: *Leben und Werk des Nürnberger Kartographen Erhard Etzlaubs (gest. 1532)*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, Bd. 57, 1970, s. 216–231); Klaus MATTHÄUS, *Zur Geschichte des Nürnberger Kalenderwesens. Die Entwicklung der in Nürnberg gedruckten Jahreskalender in Buchform*, *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, Bd. 9, 1968, Lieferung 3–5, s. 1018–1020; Nine Robijntje MIEDEMA, *Erhard Etzlaubs Karten. Ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Kartographie und des Einblattedrucks*, *Gutenberg Jahrbuch* 71, 1996, s. 99–125; P. VOIT, *Encyklopedie...*, pozn. 3, s. 251, heslo Etzlaub, Erhard.

⁵ F. SCHNELBÖGL, *Leben...*, pozn. 4, s. 218, pozn. 9.

⁶ F. SCHNELBÖGL, *Leben...*, pozn. 4, s. 230, pozn. 41.

Obr. 1: *Almanach mistra Erhardi Etzlaub miesstian w Nürmberku*, [Nürnberg, Hieronymus Andreae 1526/1527], 1 fol. (294 × 197 mm).
Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sign. SD 9159III.

Objevený exemplář je nekompletní, zachovala se jeho horní část a fragmenty (po 16 dnech) měsíců ledna, května a září. Chybí tedy více než tři čtvrtiny textu.

Kalendář byl sestaven pro území českého a uherského království. Naznačuje to velká dřevořezová titulní ilustrace v horní části listu, jejíž střed tvoří poprsí trůnícího vládce, po jehož bocích jsou umístěny erby Čech, Uher, Moravy a Slezska (obr. 1). Obsah tohoto nástěnného kalendáře je uspořádán obvyklým způsobem, opakuje schéma jiných tehdejších almanachů. V úvodní, narační části jsou zahrnuty nejvýznamnější informace: o zlatém řezu, výpočtu slunečního kruhu a nedělních písmenech. Následují popisy intervalů dělicích Boží hod vánoční od masopustní neděle (*Esto mihi*)⁷ a období od svátku Uvedení Páně do chrámu až po tutéž neděli. Kromě toho se dozvídáme, že devátá neděle před Velikonocemi (*Septuagesima – devítník*) následovala po svátku sv. Valentýna. Následuje Etzlaubova astronomická prognóza na rok 1527. Níže jsou uvedeny vysvětlivky astronomických a lékařských symbolů použitých v kalendáři.

Kde by tento almanach vytištěn? K identifikaci dílny nás navádí zachované zbytky groteskových dřevořezových ozdůbek, které rámují text *Almanachu* a tiskové písmo. Rám se skládá nejméně ze tří dřevořezových štočků, nepochybně norimberského původu, vycházejících z dürerovské školy.⁸ Zleva je to fragmentárně zachovaný sloup zakončený dvěma kozími hlavami, na kterých stojí volavka a nad ní amorek.⁹ Naproti tomu z pravé strany se nachází kandelábrový sloup na třech lvích maskách a fragment rostlinné rozviliny, která je s určitostí pozůstatkem po charakteristickém ornamentu představujícím hlavu s arabeskovou dekorací.¹⁰ Dvě ozdobné lišty na pravé straně kalendáře lze nalézt na titulních stranách dvou anonymních tisků, které byly dříve přisuzovány würzburgské tiskárně Balthasara Müllera: Johann Eberlin von Günzburg, *Ein getrewe warnung ...*, [S.l., s.t.n., s.a.], 4^o¹¹ a *Auszug eines briefes*, [S.l., s.t.n.,

⁷ Podle výpočtu v kalendáři vycházelo toto období na 8 týdnů a 5 dní. Je to sazečská chyba (*viii* místo *viiiij*), neboť tento interval správně činil 9 týdnů a 5 dní.

⁸ Heinrich RÖTTINGER, Dürers Doppelgänger, *Studien zur deutschen Kunstgeschichte*, 1926, Heft 235, s. 18–23.

⁹ H. RÖTTINGER, Dürers Doppelgänger ..., pozn. 8, Fig. 30 (levá lišta).

¹⁰ H. RÖTTINGER, Dürers Doppelgänger ..., pozn. 8, Fig. 29 (levá a horní lišta).

¹¹ VD 16 E127; Karl SCHOTTENLOHER, Balthasar Müller in Würzburg. (Fränkische Druckerein der Reformationszeit 2), *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 38, 1911, nr. 5, s. 64–72.

post III 1526], 4°.¹² Avšak Gisela Möncke přesvědčivě dokázala, že tyto dvě publikace pochází z norimberské dílny Hieronyma Andreae.¹³ Text kalendáře byl vytištěn dvěma stupni fraktury, taktéž z tiskárny H. Andreae (fraktura „Neudörfer-Andreae“ tzv. „düererovská“).¹⁴

Zde je třeba zdůraznit, že výše popsany dekor a tiskové písmo užíval později, od roku 1527, Balthasar Müller¹⁵ ve Würzburgu, kde tiskl také Etzlaubovy kalendáře.¹⁶ Zatímco zde popisovaný *Almanach* vyšel pravděpodobně nejpozději ke konci roku 1526, tedy ještě v Norimberku. Což není koneckonců nic divného, neboť Norimberk byl tehdy nejvýznamnějším nečeským vydavatelským centrem, které produkovalo českojazyčné knihy.¹⁷ Odtud také pochází Etzlaubův jediný dosud známý českojazyčný nástěnný kalendář na rok 1517, který vyšel z dílny Adama Dyona.¹⁸

Almanach se bezpochyby nacházel v Čechách. Svědčí o tom skutečnost, že byl využit pro přideštní svazku, jehož vazba byla s největší pravděpodobností realizována v pražské knihvazárně *Mistra Práv českých* kolem roku 1530.¹⁹ Takto svázané dílo Eusebia z Kaisarei (dedikantem byl

¹² VD 16 A4423; K. SCHOTTENLOHER, Balthasar Müller ..., pozn. 11, nr. 6, 64–72; H. RÖTTINGER, Dürers Doppelgänger ..., pozn. 8, Fig. 29 (reprodukce titulní strany).

¹³ Gisela MÖNCKE, Zum Würzburger Buchdruck in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts: Johann Lobmeyer – Balthasar Müller – Melchior Bopp, *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 2008, Band 62, s. 155–157 a s. 162.

¹⁴ Ernst CROUS – Joachim KIRCHNER, *Die gotischen Schriftarten*, Leipzig 1926, podobizny: Taff. 63, Abb. 126 a také Taff. 64, Abb. 131. Je to velmi brzký případ užití fraktury pro český jazyk (ale samozřejmě bez diakritických znamének), srov. P. VOIT, Tiskové písmo Cech a Moravy první poloviny 16. století, *Bibliotheca Strahoviensis* 10, 2011, s. 155.

¹⁵ G. MÖNCKE, Zum Würzburger Buchdruck ..., pozn. 13, s. 162, (Leisten 1–2 a také Fraktura Typ 4). Zde je vhodné poznamenat, že výzdobu ve formě sloupu (Leiste 2) původně završovala mužská postava v podřepu s vystrčeným pozadím a celé vyobrazení bylo zarámováno. Podle G. Möncke to měl být würzburšský tiskař Balthasar Müller, jenž převzal část typografického vybavení H. Andreae, který urážlivého šaška ze sloupu, stejně jako orámování odstranil (s. 157). Zde popisovaný kalendář naznačuje, že k tomu došlo ještě v Norimberku u Hieronima Andreae.

¹⁶ G. MÖNCKE, Zum Würzburger Buchdruck ..., pozn. 13, s. 166 nr. 21; s. 168, nr. 27; s. 171 nr. 39; s. 172 nr. 48.

¹⁷ P. VOIT, Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století, *Documenta Pragensia* 29, 2010, s. 389–390.

¹⁸ P. VOIT, Role Norimberku ..., pozn. 17, s. 406, 439; Petr VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II, tiskaři pro obrození národa 1498–1547*, Praha 2017, s. 95; *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, Praha 1946, s. 167–168, K02383.

¹⁹ Svědčí o tom výzdobné prvky, z nichž nejvíce charakteristické jsou okrouhlá ověněná plaketa s vyobrazením Svaté Trojice v kompozičním typu Trůnu milosti (viz Bohumil

olomoucký biskup Stanislav Thurzo) se ještě v druhé polovině 16. století nacházelo v okruhu pražských intelektuálů. Jeho vlastníkem byl nejprve Johannes Hynconius, který 3. června roku 1576 daroval svazek Cypriano-vi Mysenusovi.²⁰ Exemplář spolu s kalendářem na přídeští vazby se s největší pravděpodobností dostal do sbírek poznaňské univerzitní knihovny po druhé světové válce. Níže představuji návrh bibliografického popisu tohoto *Almanachu*.

Etzlaub Erhard

[Almanach ad annum 1527. Bohemicae]

LEtha od Narozeny Crysta pana. M.CCCCC.xxvij. Zlaty potzeth. viij. Circulum slunetznebo || xxiiij. Nedielny lytera F Rzymsky potzet. xv. [...]... Almanach mistra Erhardi Etzlaub miessian w Nürmberku.... [Nürnberg, Hieronymus Andreae, 1526/1527], 1 fol.

Fragment (zachováno 29 řádků, 294 × 197 mm; kalendář pro měsíce leden, květen a září – 16 řádků).

BCBT ani Knihopis neuvádí.

Typologicko-typografický rozbor:

Zrcadlo sazby – 282 × 190 [zachov.] mm. Sazba vícesloupcová, červeno-černý tisk; kalendářové značky.

Písmo – typu „Neudörfer-Andreä-Fraktur“ ve dvou velikostech:

– větší písmový stupeň: 20 ř. = 145 mm (viz Crous/Kirchner: opis Abb. 89, alfabet Taf. 63, Abb. 126) – sazba řádku č. 1, 12–13.

– menší písmový stupeň: 20 ř. = 91 mm (Cruz/Kirchner: Opis Abb. 97, Alphabet Taft. 64, Abb. 131) – sazba řádků č. 2–11, 14–29.

NUSKA, Typologie českých renesančních vazeb In: Bohumil NUSKA (ed.), *Historická knižní vazba. Sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*, 1964–1965, Liberec 1965, Tab. XVI, nr. 219) a také tři rydělka (viz B. Nuska, tamtéž, Tab. XXIV, nr. 315 – reprodukce zprava, Tab. XXV, nr. 327/1 – druhá a třetí reprodukce zprava). Dále viz Ilse SCHUNKE, Prager Buchbinder und Werkstätten in der Renaissance In: B. NUSKA (ed.), *Historická knižní vazba ...*, pozn. 19, s. 151–152.

²⁰ Nekompletní provenienční vpisek dochovaný na rubu kalendáře (původně zadním přídeští): *Domino Cypriano Myseno viro docto [...] amico suo singulari scripsit Jo[hannes] Hynconius Pragae III Junii 1576*. Johannes Hynconius může být identický s Janem Hynkem z Velínova, humanistou, politikem a notářem města Jihlava (žil v letech cca 1550–1623), srov. Martin HEMELÍK, *Jan Hynek z Velínova (Portrét renesančního vzdělance, úředníka, politiky a básníka)*, Jihlava 2015; Cyprianus Wawak Mysenus dosáhl 26. 9. 1571 titulu bakaláře filozofie na pražské univerzitě, srov. *Liber Decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis, ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585, Pars II, Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis, Tom I*, Pragae 1832, s. 406.

Text kalendáře zasazen do dekorativního dřevořezového rámu: horní heraldicko-portrétní lišta se znaky rakouských dědičných zemí (Morava, Čechy, Uhry a Slezsko) s ústředním poprsím trůnícího vládce [...] (281 × 49 mm).

Levá část dekorativního rámce tvořená segmenty: sloup završený dvěma kozími hlavami, nad ním volavka a amorek s lukem a šípem. Fragment. V této formě užívaná od roku 1531 B. Müllerem ve Würzburgu, srov. H. RÖTTINGER, *Dürers Doppelgänger*, Fig. 30 – levá lišta)

Pravá část dekorativního rámce tvořená segmenty: v horní části tordovaný kandelábrový sloup vztyčený na třech lvích maskách, bez maskarona na vrcholu, zbavená orámování; 22 × 91 mm (v této formě užívaná od roku 1527 B. Müllerem ve Würzburgu, srov. G. MÖNCHE, *Zum Würzburger Buchdruck*, L2). V dolní části – hlava s arabeskami, zbavená orámování; zachovaná fragmentárně (v této formě užívaná od roku 1527 B. Müllerem ve Würzburgu, srov. Mönche, *Zum Würzburger Buchdruck*, L1).

Poznań, Biblioteka Uniwersytecka, sign. SD 9159III.